

Sažetak

Autor ukratko objašnjava što je to eshatologija i koje su njezine bitne sastavnice. Na početku podsjeća da eshatologija proučava konačni cilj čovjekova života, a njezino je specifično područje budućnost, što je sve uokvireno u perspektivu nade. Izvornost specifično kršćanske eshatologije, koja ima biblijsko utemeljenje, jest njezina utemeljenost na Isusu Kristu. Tako i sadržaj apsolutne budućnosti proizlazi iz Isusova uskrsnuća. Autor tumači i u čemu se sastoji stupnjevitost i složenost apsolutne budućnosti čiji su sastavni dijelovi: sud, paruzija, palingeneza i pakao. Stvarnost i identitet apsolutne budućnosti uključuju uskrsnuće tijela i život vječni, ali i paradoks provi-zornoga u definitivnome.

Ključne riječi: eshatologija, apsolutna budućnost, sud, paruzija, palingeneza, pakao

1. ESHATOLOGIJA OPĆENITO

Na općenitom području ljudske spoznaje eshatologijom se naziva sveukupnost perspektiva i sadržaja koji su plod promatranja upotpunjenja i sveobuhvatnosti čovjekova postojanja, i na razini pojedinca i na razini čovječanstva.

Eshatologija općenito je ono područje ljudskoga znanja koje analizira, provjerava i produbljuje konačne ciljeve čovjekova života, u vidu plodnog upravljanja putem koji vodi prema njihovu ostvarivanju. Njezino specifično područje je *budućnost*. Njezina perspektiva po kojoj se odlikuje je perspektiva *nade*, konstruktivna težnja pojedinca i čovječanstva prema dovršenju. Njezina vlastita metodologija sastoji se u nadovezivanju razmišljanja na praksu, tj. u tumačenju stvarnosti koja teži prema ostvarenju težnji za vlastitim dovršenjem koje su prisutne u svakoj slobodi.

2. APSOLUTNA I RELATIVNA BUDUĆNOST

Uspjeh projekata sadašnjosti može se iscrpiti u okviru zemaljskoga života ili ići dalje od uskih vrata smrti. Ako je riječ o unutarpovijesnom i imanentnom rezultatu – pa prema tome o nečemu što se odnosi na politiku, kulturu, ekonomiju, znanost ili umjetnost – tada se ima pravo zvati budućnost, stvarnost koja tek treba nastati, ali se naziva relativnom budućnošću, tj. budućnošću koja je ograničena s ovu stranu smrti. Ako je međutim riječ o cilju koji se nalazi s onu stranu smrti, tada se naziva apsolutnom budućnošću (latinski *ab-solvere*, znači osloboditi, odriješiti: u ovom slučaju, od granice smrti).

* Naslov izvornika: »Escatologia«, u: *Dizionario di pastorale giovanile*, Elle Di Ci, Leumann (To) 1991, str. 297-306.

I relativna budućnost i apsolutna budućnost istinska su budućnost, ali na raznim razinama: prva je djelomična, druga puna. Iz toga valja na odgovarajući način razlikovati između eshatologije u ograničenom i eshatologije u punom smislu riječi.

Eshatologija u ograničenom smislu su mnoge današnje ideologije koje dopuštaju samo relativne budućnosti: npr. marksizam i kulture racionalnog napretka svojstvene modernom vremenu. I mnogostruki oblici stvaranja projekta boljega svijeta koje traži logika vjere: nužni su, ali se odnose na ciljeve koji će nestati s padom provizornoga lika ovoga svijeta.

Naprotiv, eshatologija u punom smislu su sve ili gotovo sve religije čovječanstva, na prvome mjestu kršćanstvo, koje su upravljene prema postizanju strogo konačnoga svršetka, koji je takav da u smrti, umjesto nestanka, nalazi svoje vlastito upotpunjenje.

To razlikovanje pomaže da se shvati kako nije dopušteno miješati kršćansko obećanje sa zemaljskim mesijanizmima koji su određeni provizornim.

3. IZVORNOST KRŠĆANSKE ESHATOLOGIJE

Imajući na umu pripadnost redu eshatologijâ u punom smislu, neosporno je zajedništvo kršćanske eshatologije s velikim svjetskim religijama. Međutim, to je zajedništvo neposredno ispravljeno prisustvom dviju činjenica koje kršćanskoj eshatologiji udjeljuju jedinstvenu izvornost. Kršćanska eshatologija razlikuje se od svake druge eshatologije po tome što je kršćanska, tj. utemeljena na Isusu Kristu. Ponajprije stoga što se opravdava na temelju Isusova naučavanja. Zatim i po tome što bit apsolutne budućnosti poistovjećuje s njime.

Prvi je smisao sasvim očit: sve se eshatologije temelje na nauku svoga utemeljitelja.

Drugi smisao predstavlja vlastitost kršćanske novosti. Dok se prema nekršćanskim religijama apsolutna budućnost predstavlja kao stvarnost koja u potpunosti treba doći, za kršćanstvo je ta budućnost u korijenu *već ostvarena* u nizu događaja prije oko dvije tisuće godina, koji se odnose na povijesni događaj Isusa iz Nazareta. Dok nekršćanske religije uče kako se apsolutna budućnost sastoji isključivo u nečemu što ljudi stječu nakon smrti, kršćanska vjera proglašava da je ta budućnost prije svega i u temelju *netko*, Krist uskrsnuli, kojega priznaje kao opravdanje i apsolutno određište svakoga stvorenja (predestinacija u Kristu).

Izvornost kršćanske eshatologije proizlazi iz utjelovljenja Sina Božjega koje se ostvarilo u Isusu i zaključilo uskrsnućem. Ona na konačni način naviješta konačni svijet s onu stranu smrti koji je otvoren životu pravde i istine. Taj svijet ona raspoznaje u situaciji nečuvenog zajedništva s Bogom Ocem, u Duhu, kojega definira proslavljeni Krist. Vidi apsolutnu budućnost ljudi u proširenju te njegove slavne situacije na sve i na svakoga.

Dvije su konačne stvarnosti koje eshatologija u svojoj hermeneutici posvjedočuje u konačnici: izvorna Isusova slava ustanovljena njegovim uskrsnućem; odrazna slava stvorenja koja je izazvana činjenicom da stvorenje postaje slično Isusu.

Znajući da je Gospodin živ te da je prisutan i da djeluje u vremenu, kršćanska eshatologija potvrđuje da je apsolutna budućnost, iako još nije sabrana ujedno, ipak na djelu u povijesti. Znajući da se razlikuje od svake druge eshatologije poradi tvrdnje kako apsolutna budućnost ljudi u cijelosti proizlazi iz Isusove apsolutne budućnosti, kršćanska se eshatologija opisuje kao »kristologija konačnih ciljeva«.

4. KRŠĆANSKA ESHATOLOGIJA U SITUACIJI

Na području kršćanske misli, izravno nas zanima katolička vjeroispovijest. Ukratko ćemo se osvrnuti na neke njezine sadašnje značajke.

4.1. *Poteškoće nedavne prošlosti*

Današnja katolička eshatologija izlazi iz dugog razdoblja zastoja koje je obilježeno nekim prevladavajućim oznakama: prevagom filozofskog umovanja nad biblijskim istraživanjem, svedenom na traženje tekstova koje će se navesti kao podršku tezama drugoga podrijetla; krizom kristološkog utemeljenja konačnih stvarnosti; otuđenjem onostranosti, koju se promatra kao skup stvarnosti koje imaju slična svojstva kao i zemaljske stvarnosti (fizika onostranosti); izvanjskim tumačenjem odnosa sadašnjega života s onim budućim; odsutnošću povijesnoga smisla; slabom osjetljivošću za dijalog s današnjim kulturnim stvarnostima.

Položaj se vidno mijenja. U prvi se plan vraća ono što je specifično kršćansko, s biblijskim utemeljenjem; objektivizam priručnika zamijenjen je međuosobnim kategorijama; nepokretnost i izvanjskost prepustaju mjesto povijesnoj svijesti koja rađa metapovijest; sučeljavanje s misaonim oblicima današnjega svijeta i s humanističkim znanostima sve je snažnije izraženo.

Sve se to odražava i na pastoralnu praksu koja nastoji da nad doista nužnim strahom od božanskoga (mentalitet »Dies irae«) pretegne radosna svijest čovjekove suodgovornosti u spasenju.

Sadašnji trenutak ipak je prijelazno vrijeme.

4.2. *Sadašnji trenutak*

Aktualna katolička eshatologija nosi teret teškog zadatka dijaloga koji treba vo-

diti s kršćanskim religijama, s nekršćanskim religijama i sa svijetom.

Na prvome području nalazi obećavajuće točke susreta. Kada je pak riječ o nekim glavnim točkama reformirane antropologije (nauk o istočnome grijehu i o opravdanju, primat subjektivizma itd.), tada međutim nailazi na tvrdnu prepreku inkompatibilnosti. Ne zna uvijek, barem ne kao nakana, biti dovoljno kritična i slobodna: to posvjedočuje napomena Kongregacije za nauk vjere oblikovana u pismu »o nekim pitanjima s obzirom na eshatologiju« od 17. svibnja 1979. Ipak nastavlja sa stvarnim ekumenskim duhom.

Na drugome području primjenjuje načela Drugoga vatikanskog sabora s obzirom na vrednote i granice nekršćanskih religija. Kritički razjašnjava ezoteričku poruku sekta i novih kultova sa snažnim eshatološkim obilježjem.

S obzirom na odnos s ovozemaljskim svijetom prihvaća ispravne zahtjeve inkulturacije i usvaja velika pitanja sadašnjega vremena (usp. politička teologija, teologija nade, teologija oslobođenja itd.), pazi da ne upadne u zamku političke apsolutizacije ili prevrednovanja humanističkih znanosti ili nekritične uporabe bilo kojega filozofskoga sredstva samo zato što je novijeg ili postmodernoga kvalunkvizma.

Prethodni zadatak koji joj nameće dijalog jest njegovanje postojanog osjećaja vlastitoga identiteta i izvornosti, koji se mijenja s objektivnošću sadržaja.

5. SADRŽAJ APSOLUTNE BUDUĆNOSTI

Ta svijest izaziva jasno pitanje: što očekuje kršćanska nada? Ispunjenje općega dobra bez lica ili ostvarenje obećanja transcendentnog i nikad iscrpivog sadržaja koji je međutim jasno definiran i očigledan?

Neodređeni stav zastupaju tumačenja, ponajviše protestantska, koja *eshatonu*, ili apsolutnoj budućnosti, suprotstavljaju *eschata*, tj. specifične stvarnosti eshatologije koje je objavilo Sveto pismo, držeći kako se valja ograničiti na navještaj konačnoga budućeg postojanja ne čekajući da se shvati što ili koje elemente uključuje, jer je bilo koja informacija o onostranosti obilježena dokonom znatiželjom i bez temelja je. *Eshaton* s pravom združuju s *eshata* rješenja, ponajviše katolička, koja ističu objektivni sadržaj kristologije kako bi utvrdili posljedni jednaki objektivni sadržaj eshatologije. Prve mladima govore o budućnosti ne kvalificirajući njezine sadržaje i naglašavajući samo političke i sociokulturalne odraze. Druge predlažu razumijevanje vjere koja je sposobna ujediniti »sada« i »kasnije«, ne miješajući jedno s drugim.

U drugoj postavci, koja jedina pristaje uz katoličku tradiciju, apsolutna budućnost čovjeka i svijeta ima jasne konture i ciljeve, kao što su oni koji obilježavaju Isusovo uskrsnuće, od kojega i proizlaze. Navještaj konačnih stvarnosti tu nije nevažan ili akademski. Vjernička misao, kad govori o budućnosti, polazi od Isusove prošlosti i od sadašnjosti milosnog života koji reproducira tu prošlost. To čini sa svrhom da osvjetli i podupre sadašnjost: nudi neke obavijesti o metapovijesti samo zato da bi čovjeku omogućila shvatiti neizmjerni rizik u sadašnjosti, razlikujući u njoj ono što je neodrecivo (kraljevstvo Božje) od onoga što je jednostavno važno (sve ostalo).

Njezino značenje nadilazi i izopačeno poimanje povijesti bez eshatologije (ili sadašnjeg vremena bez upućivanja na apsolutnu budućnost) svojstveno sekularizmu, kao i izobličenu ideju eshatologije bez povijesti (ili apsolutne budućnosti odvojene od sadašnjeg vremena) koja je svojstvena nadnaravnosti.

6. ZAJEDNIČKI OKVIR ESHATOLOŠKIH TEMA

Nakon što smo objasnili neke pretpostavke, nužno je obrazložiti posebnost konačnih stvarnosti koje pripadaju identitetu sveopće apsolutne budućnosti, Isusovom dovršenju proširenom na stvorenje.

S obzirom na to razlikujemo dvije skupine činjenica. Prva skupina obuhvaća šest naslova i uvodi u srž eshatologije koju se promatra u njezinom najizravnijem značenju: tu su teme kao što su uskrsnuće tijela, život vječni, sud, Kristov ponovni dolazak (paruzija), preobražaj (palingeneza) – s paklom kao negativnom suprotnošću. Druga skupina uključuje tri naslova i odnosi se na stvarnosti koje se razlikuju od apsolutne budućnosti, ali su s njome usko povezane: tu nalazimo teme fizičke smrti (pojedinaca i čovječanstva), čistilišta i međustanja – što je stvarni predmet ali zato i manje svojstven eshatologiji, jer je skup činjenica koje, iako pripadaju konačnome, ostaju provizorne.

Držeći sigurnim da su ti sadržaji isto takve objave misterija apsolutne budućnosti, logika koja ih opravdava i povezuje pokazuje se lako shvatljivom.

Prvi splet tema potvrđuje da apsolutna budućnost čovjeka nije utopističko priviđenje, nego veličanstvena stvarnost (tema *uskrsnuća tijela*), te da raspolaze jasnom fizionomijom koja odgovara fizionomiji slave uskrsnuloga Isusa (tema *života vječnoga*). Pridodaje da ona proizlazi iz čina svemogućeg Božjeg ljubavi koju čovjek slobodno prihvaća (tema *suda*), a u sveukupnosti se očituje u jedinom posredniku Isusu Kristu (tema *paruzije*). Pojašnjava da se proširuje u uključivanje sveukupnog svemira (tema *palingeneze*), te da se njezino obistinjenje s tom istinom podvrgava slobodnom čovjekovom pristanku, što se mo-

že tragično zaključiti u nepovratnom padu pojedinca (tema *pakla*).

Drugi splet uočava u fizičkoj *smrti* prije svega upotpunjenje (smrt pojedinca), a zatim sveukupnost (kraj čovječanstva) apsolutne budućnosti. Svjestan je potrebe da se u potpunosti ukloni ono što umanjuje ili zastire neporočno čovjekovo opredjeljenje za Boga u ljubavi (tema *čistilišta*). Privlači pažnju na razmimoilaženje koje postoji i u onostranosti, kao učinak njezine ovisnosti o ovostranosti, između upotpunjenja apsolutne budućnosti koja se ostvaruje smrću pojedinca i njezine sveukupnosti, koja se pak ostvaruje zaključivanjem povijesti (tema *međustanja*).

Dok teme uskrsnuća tijela i života vječnoga kazuju što je čovjekova apsolutna budućnost (antropološka dimenzija), tema suda pokazuje da je ta budućnost, u uključivanju čovjeka, Božje djelo (teološka dimenzija); tema paruzije pokazuje da Bog tu budućnost ostvaruje po Kristu koji dariva Duha (kristološko-pneumatološka dimenzija), dok tema palingeneze pokazuje da se ta budućnost proširuje na sveukupni svemir (kozmoška dimenzija). Tema osude pokazuje da može ne uspjeti, zbog čovjekova odbacivanja (hamartiološka dimenzija odnosno dimenzija grijeha).

Dok tema fizičke smrti otkriva put pristupa ispunjenju čovjekove apsolutne budućnosti, tema čistilišta potvrđuje zahtjeve apsolutnosti koji pripadaju toj budućnosti. Tema međustanja svjedoči koliko je snažno metazemaljski život ovisan o sadašnjem životu.

7. STUPNJEVITOST I SLOŽENOST APSOLUTNE BUDUĆNOSTI

Apsolutna budućnost ulazi u definiciju čovjeka onoliko koliko i kako konačna svrha stvarnosti odlučuje o njezinu identi-

tetu. Čovjekova obilježja i obilježja apsolutne budućnosti naizmjenično se podržavaju i osvjetljavaju.

Dvije čovjekove dimenzije najbolje objašnjavaju ustroj apsolutne budućnosti, a to su: *povijesnost* i *dijalektika jednoga i mnogih* (ili pojedinca i zajednice). Prva zahtijeva slojevitost ostvarivanja apsolutne budućnosti koja je raspoređena na osi napredovanja povijesti spasenja. Druga tvori isprepletenost pojedinačne eshatologije s kolektivnom eshatologijom.

7.1. *Progresivna dimenzija*

Iako nadilazi povijest zahvaljujući činjenici da predstavlja metapovijest, apsolutna se budućnost utjelovljuje u povijesti, jer proizlazi iz nje. Zapravo ne postoji nijedan trenutak stvorenoga koji nije prožet apsolutnom budućnošću.

To znači da se apsolutna budućnost prvi put pojavljuje već s početkom stvaranja, a čini kvalitativni skok s pojavom čovjeka na zemlji. Razvija se u vremenu priprave utjelovljenja. Ostvaruje se u korijenu u zemaljskom Isusovom životu, koji svoj vrhunac nalazi u uskrsnuću. Proširuje svoju istinu na ljude u vremenu koje se nastavlja na Gospodinovo uskrsnuće. Za pojedince se upotpunjuje smrću pojedinaca. Zadobiva sveukupnu dimenziju na kraju vremena.

Tako prolazi kroz šest faza dozrijevanja koje je uočavaju kao: prirodni *eshaton* (pretpovijest), *eshaton* u pripremi (Stari zavjet), *eshaton* ostvaren u korijenu (Novi zavjet), rašireni *eshaton* (međuvrijeme između Isusovoga uskrsnuća i kraja vremena), upotpunjeni *eshaton* (međuvrijeme pokojnika prije konačnoga Isusovog povratka), sveukupni *eshaton* (zaključenje povijesti).

Jasno je da se to raščlanjivanje apsolutne budućnosti iznova predlaže u svakom od *eshata* od kojih je sastavljena. Uskrsnuće, sud, paruzija i palingeneza prvo bijahu

prirođeni, a zatim u pripremi; u korijenu su se ostvarili u Isusovu uskrsnuću, sada ih on pripočinje, a dovršuju se u smrti pojedinaca da bi postali sveukupni na kraju vremena. Isus je započeo život vječni, koji je svitao već prije njega. Život vječni sada se započinje u ljudima i upotpunjuje prvo smrću pojedinca, a zatim i smrću zajednice. Pakao, zasnovan prvim grijehom, učvršćuje se širenjem moralnoga zla. Fizička se smrt potvrđuje napredovanjem života. Čistilište zaključuje pokornički prosljed čovjeka grešnika. Medustanje se podržava napredovanjem povijesti, a nestat će njenim nestankom.

7.2. Kolektivna dimenzija

S obzirom na odnos povijesti čovječanstva s poviješću pojedinaca, apsolutna budućnost uključuje i sveukupnost ljudi i pojedinačne subjekte. Pojedinaac i zajednica tvore neodvojivo jedinstvo, bez zbrke, ali i bez odvajanja. Stoga kršćanska eshatologija treba biti bilo zajedničarska ili kozmička ili kolektivna, bilo pojedinačna eshatologija.

Općenito se na razinu kolektivnoga postavljaju teme uskrsnuća tijela, suda, paruzije i palingeneze, a na razinu pojedinačnoga ostale teme. Međutim, pitanje odnosa tih dviju razina, koliko god bilo stvarno, ne valja pretjerano naglašavati, jer se razlikovanje povezuje s jedinstvom. Četiri spomenute teme odnose se i na čovječanstvo i na pojedince: to pokazuje razlikovanje suda na opći i posebni, te paruzije na euharistijsku paruziju i na paruziju na kraju vremena, te drugo tome slično. Isto se s jedne strane događa kada je riječ o vječnom životu i prokletstvu, koji su u biti potpuni smrću pojedinca, a sveukupni završetkom povijesti, te pokazivanjem odraza »već« i »još ne« sadašnjega vremena na metapovijest. S druge strane, to vrijedi i za fizičku

smrt koja se nameće i kao kraj zemaljskoga života pojedinca i kao završetak zemaljskog postojanja čovječanstva. Slaganje dviju razina nalazi daljnju potvrdu u potrebi dopuštanja situacije aktivnog čekanja pokojnika koju se naziva medustanjem.

Svaka od *eshata* uključuje dvije dimenzije, pojedinačnu i kolektivnu. Prema tome, umjesto da se ocrtavaju nesigurne granice između pojedinačne i kolektivne eshatologije, valja istaknuti njihovu suprisutnost u svakoj od pripadnih tema.

8. POVEZANOST KRŠĆANSKE ESHATOLOGIJE

Dvostruko priznanje suodnosa povijesti i metapovijesti te sveopćega i pojedinačnoga opravdava dva važna zaključka.

1) »Kršćanstvo je eshatologija od početka do kraja, a ne samo u dodatku.«¹ Puno prije negoli se kvalificira kao područje vjerničkog razmišljanja Crkve, kršćanska eshatologija predstavlja perspektivu koja nadilazi sveukupnost vjere. Eshatologija je prisutna posvuda gdje se živi od vjere i govori o Bogu, i prije negoli se razmišljajući zadržati nad njom.

To ne čini suvišnom potrebu da se njezine sadržaje okupi u zasebnoj raspravi. Ako se eshatologiju ne može svesti na datak teologije koja je jedva jedvice vezana uz ostatak, nije dopušteno ni odreći se nastojanja davanja organskog nacrtu. To je i razlog zbog kojega je pastoral konačnih stvarnosti toliko osjetljiv za etičke aspekte života i vjere kao i za jasno globalno viđenje eshatologije.

2) U promatranju kontinuiteta eshatologije s cjelinom tema vjere ističe se njezi-

¹ J. MOLTSMANN, *Teologia della speranza*, Queriniana, Brescia 1970, str. 10.

na povezanost s protologijom, s raspravom o milosti i s ekleziologijom. Ta četiri pitanja predstavljaju naime potpunost jedinstvene antropologije: protologija promatrajući čovjeka u njegovoj prirodnoj fizionomiji, traktat o milosti i ekleziologiji tako što čovjeka promatra u njegovoj fizionomiji u razvoju, a eshatologija tako što ga predočuje u njegovoj konačnoj fizionomiji.

Odatle proizlazi da prijedlog projekta o čovjeku mladim ljudima treba predstaviti konačne stvarnosti u kontekstu tih povezanosti.

9. STVARNOST I IDENTITET APSOLUTNE BUDUĆNOSTI

Sada ćemo ukratko prikazati i formulacije pojedinih tema eshatologije.

U kratkim izričajima o vjeri Crkve (simboli) opširan sadržaj koji se na nju odnosi ukratko se izražava u dvjema temama o uskrsnuću tijela i životu vječnome. Riječ je zapravo o stvarnosti i identitetu apsolutne budućnosti.

9.1. *Uskrsnuće tijela*

Kad neki kršćanin ispovijeda *uskrsnuće tijela*, on neposredno razmišlja o izlasku mrtvacu iz grobova. Međutim, smisao te izjave je drugačiji. Svakako, uskrsnuti znači postaviti se na noge, ustati; a uskrsnuće o kojemu je riječ je uskrsnuće mrtvih. Valja međutim primijetiti da je smrt kriterij razlučivanja apsolutne budućnosti od relativne. Umjesto uskrsnuća (govor U) može se jednako tako govoriti o uzdizanju (govor E), jednako kao što se ustanovljuje u Novom zavjetu kada je riječ o Isusovu uskrsnuću. Prva primjedba omogućuje da se shvati kako uskrsnuće ne valja tumačiti jedino i prvenstveno kao ponovno preuzimanje tjelesne materije koja je zbog smrti istrunu-

la, nego nadasve i u osnovi kao bit apsolutne budućnosti.

Druga primjedba tumači da se uskrsnuće ljudi shvaća jedino u svjetlu Isusova uskrsnuća: kako i zašto je Isusovo uskrsnuće, daleko od toga da se svede na jednostavnu reanimaciju ili na povratak u stanje prije smrti, započelo stanje nečuvene punine života koje je obilježeno Isusovim uzašašćem, njegovim sjedanjem zdesna Ocu i odašiljanjem Duha, tako da uskrsnuće mrtvih ne vodi ljude unatrag, u zemaljski život, nego ih uvodi unaprijed, u Kristovu slavu u nebesima.

U toj perspektivi, uskrsnuće se priznaje događajem zahvaljujući kojemu smrt, umjesto pada u ništa, postaje početak svega – kao najkompletnija i najparadoksalnija pobjeda nad smrću koju je moguće zamisliti; kao jamstvo valjanosti sadašnjega vremena, dokaz da život ima smisao te da zaslužuje da ga se uvijek živi, pa i u najzloknijim situacijama.

Zahvaljujući toj perspektivi, pokazuje se neprihvatljivim osakaćenje uzrokovano pretvaranjem bogatstva uskrsnuća jedino u ponovno preuzimanje materije i jedino u proslavu tijela. Jasno, i tijelo, zbog čovjekova jedinstva, ulazi u slavu. To se međutim događa zbog svetosti, snagom izvršenih izbora, u tijelu i posredstvom tijela, po duhu: prema tome, uskrsnuće se također tiče i još radikalnije i duha.

To potvrđuje već ustvrđena pluralnost ostvarivanja uskrsnuća. Sveukupnom uskrsnuću, na kraju vremena, na sveopćoj razini prethodi pet faza *eshatona*: prirodnog, u nastajanju, ostvarenog u korijenu, proširenog i dovršenog; a na pojedinačnoj razini faze pokretanja života vjere (usp. sakramenti uvođenja u kršćanstvo), razvoja temeljnog opredjeljenja i njegovog upotpunjenja u fizičkoj smrti. To su prema tome faze koje se izvršavaju izravno na razini du-

ha. Bog spašava čitavoga čovjeka, ne samo jednu njegovu dimenziju. Bog to međutim čini po slobodi, on računa na duh.

9.2. Život vječni

Kao što puna svijest o nekoj stvarnosti uključuje i neku objavu njezina identiteta, tako i ispovijed uskrsnuća tijela nužno upućuje na proglašavanje *života vječnoga*.

Jasno, uskrsnuće tijela događa se i kod onih koji su zauvijek osuđeni. Međutim, samo u ograničenom smislu odlaženja s onu stranu smrti (nastavak života nakon smrti) i ponovnom preuzimanju materije na kraju povijesti, bez pozitivnosti slave. Tako je u njihovom slučaju riječ o pobačenom uskrsnuću.

Istinsko uskrsnuće koje je život vječni ostvaruje se međutim u pravednicima, u popisu temeljnih čovjekovih sastavnica, a to su ovisnost ljubavi o Bogu u Isusu Kristu, zajedništvo s ljudima i sa svijetom, istina da jesmo ono što jesmo. Bit proslave sastoji se u punom i neiscrpivom zajedništvu s Bogom Ocem po Kristu u Duhu (bitno ili izvorno blaženstvo), te u posljedničnom cjelovitom skladu s drugim stvorenjima, sa svemirom i sa samima sobom (sporedno ili izvedeno blaženstvo). Sve to po sposobnosti prihvaćanja Boga ostvarenoj u zemaljskom životu, tj. po stupnju slave koja je zaslužena u onostranosti.

Ovo posljednje tumačenje pojašnjava odnos koji spaja nebo sa zemljom. Govoreći o nebu, spontano se misli na neki rasvijetljeni grad koji očekuje ljude kako bi ih odštetio za svaki trud; teško je shvatiti zašto ih Bog ne postavi odmah u to blaženo mjesto i zašto se oni trebaju zalagati u zemaljskim zadacima. Ako je nebo sve, čemu služi zemlja? Služi zato da rodi nebo; po modelu mozaika koji se malo-pomalo postupno slaže od uvijek novih dijelova, sve do potpunosti.

Bog ljude podvrgava naporu i neizmjerljivoj odgovornosti vlastite konačnosti jer želi nebo u kojem će biti sinovi, a ne roboti. Ne savjetuje se s ljudima kada je riječ o provizornim vrednotama za kojima oni toliko čeznu (zdravlje, pamet, pamćenje, ljepota itd.), upravo zato što su to samo provizorne vrednote. Dubinski ih uključuje u usvajanje konačnih vrednota koje nastaju izjednačenjem s Gospodinom u ljubavi, upravo zato što su to konačne vrednote.

10. SASTAVNI DIJELOVI APSOLUTNE BUDUĆNOSTI

Ostvarenje uskrsnuća, a to je život vječni, kruna je povijesti spasenja pojedinca i čovječanstva: riječ je o povijesti koju je Bog izveo snažnom i ispruženom rukom, po Isusu koji je davatelj Duha, uključivanjem čovjeka grešnika i svemira.

Ukoliko je Božje djelo posredstvom čovjekove suradnje, *eshaton* dozrijeva pod znakom suda. Ostvarujući se u Kristu uskrsnulome i njegovim posredstvom, *eshaton* je uvijek i paruzija, tj. Isusova prisutnost i njegov dolazak. Promatrajući zajedno sve čovjekove konstitutivne odnose, ubrajajući i one u svemiru, to uključuje palingenezu, ili uključivanje svemira u konačnu pashu povijesti. Ne dozrijevajući neovisno o odgovoru ljudske slobode, izražava se tragična mogućnost nepovratnog potpunog neuspjeha, vječnog pakla. Sud, paruzija, palingeneza i mogućnost prokletstva četiri su međusobno povezane sastavnice objavljene apsolutne budućnosti.

10.1. *Sud*

Suprotno onome što smo navikli misliti, Božji čin *suda* nije istoznačnica osude nego spasenja. Istina, ne nedostaje biblijskih tekstova u kojima su poistovječeni sud

i osuda: ali prvo značenje tog izraza ostaje spasonosna Božja vladavina nad svijetom, ili vršenje božanske vlasti po Kristu i u Duhu nad čovjekom i svemirom. Zbog toga prevladavajuće ozračje njegova navještaja mora biti radost, veselje i nada, a ne bojazan i strah.

Preostaje činjenica da spasenjski rezultat suda zahtijeva slobodni čovjekov odgovor poradi kojega može pogriješiti: tako da je spasenjsko Božje djelovanje, »iako u sebi nije bivalentno, potencijalno diskriminirajuće«² i nalazi opravdanje u prostoru straha (usp. Dies irae). Međutim, istinski sud ostaje sud spasenja. Drugo se kvalificira kao njegovo naličje i mistifikacija, proizvod koji kao stvarnost zla proizvodi jedino čovjek.

Budući da je posljednji sud istovjetan Božjem gospodstvu, sveukupnost se povijesti spasenja od jednoga do drugoga dijela svoje dijakronije razvija pod znakom konačnoga suda. Na razini života pojedinaca, posljednji sud su trenuci od kojih je taj život sastavljen proporcionalno njihovom duhovnom utjecaju; više od njih to je posebni sud koji se uvodi smrću; a još više sveopći sud na kraju vremena. Na razini života Izraela i Crkve, sud bijahu životni doživljaji izabranoga naroda, napose događaji koji su ga ponajviše obilježili (dan Gospodnji). To su i činjenice međuvremena, budući da su međusobno povezane s događajima Isusova zemaljskog života. Što se tiče čovječanstva, ističu se Isusov život i djela kao i događaji njihove proširenosti u povijesti.

Tri razine, iako su međusobno različite, međusobno se isprepliću. Sve one stječu se u sveopći sud, koji se stoga uobličuje kao sud koji predstavlja konačni zaključak svakoga suda. U središtu povijesti nalazi se događaj Isusa iz Nazareta. Na završetku se nalaze posebice pojedinačni sud i punina

sveopćega suda: trenutak u kojemu će istina konačno imati i neopozivu konačnu riječ te će biti rastrgnut veo privida koji lik ovoga svijeta čini lažnim.

10.2. »Paruzija«

Paruzija je riječ grčkoga podrijetla i izvorno označava i prisutnost i dolazak. Njezin subjekt je Isus Krist, tako da taj izraz daje glas kristološkom obilježju apsolutne budućnosti, isključujući s jedne strane mišljenje prema kojemu bi dozrijevanje povijesti bilo jednostavan proizvod čovjekova djela, a s druge strane ponovno potvrđujući Gospodinovu eshatološku apsolutnost.

Kao i prethodni *eshata*, tako se i paruzija postupno uspinje skupnim zbrojem prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Gospodin je već došao, dolazi i doći će (suprisutnost sadašnjosti i dolaska). Ispovijest vjere Crkve može se tumačiti i kao potvrda (Maran-atha: Gospodin dolazi) i kao obrazac zaziva (Marana-tha: Dođi, Gospodine). U toj suprisutnosti naglasaka očituje se »splet 'sada' i 'poslije' koji obilježava sadašnjost kršćanstva i projekciju u budućnost. Detronizacija elemenata svijeta već se dogodila: sunce, mjesec i zvijezde već su izbljedili, a sve se to ipak još mora dogoditi: trublja Riječi već sada poziva ljude na okupljanje, a ipak će to još morati učiniti u budućnosti. Svaka euharistija je paruzija, dolazak Gospodnji, pa ipak svaka euharistija povećava želju da on objavi svoj skriveni sjaj.«³

10.3. »Palingeneza«

Kad vjera govori o novom nebu i novoj zemlji, o *palingenezi*, »ne čini drugo

² G. MOIOLI, *L'escatologico cristiano. Proposta sistematica*, Fac. Teol. Italia Sett., Milano 1979, str. 54.

³ J. RATZINGER, *Escatologia: morte e vita eterna*, Cittadella ed., Assisi 1979, str. 213.

doli to da do njezinih krajnjih posljedica formulira istinu i stvarnost nade u uskrsnuće«. Doista, »ako čovjek ne može biti bez svijeta, a ako je svijet dinamički polariziran prema čovjeku, jasno je da se konačni svršetak jednoga mora posljedično odraziti i na drugome«⁴. Bog spašava čovjeka u njegovoj sveukupnosti: u onome što je sam po sebi i u svome kontekstu.

O načinima bivovanja eshatološkoga svijeta ne znamo ništa više od onoga što se može reći o proslavljenim tijelima. Nema sumnje da će to biti svijet u potpunosti dostojan Božje mudrosti i njegove neizmjerne ljubavi; ovaj svijet koji će postati drugi. Sigurno je da valja »odustati od usklađivanja biblijskih tvrdnji s raznim znanstvenim teorijama o svršetku svijeta«⁵.

10.4. *Pakao*

Tvrđnjom o stvarnoj mogućnosti nepovratnog sloma čovjekova usuda, vjera otkriva najdublje i najpotresnije otajstvo čovjeka, ono koje budi najveće opiranje vjernika i nevjernika, a koje se ipak ne može odbaciti a da se ne stavi u pitanje cjelovitost objave.

Kao prvo, valja istaknuti kako se vjera u stvarno postojanje *pakla* tiče nečega što je stvarno ostvareno samo kada je riječ o đavlu i o zlodusima.

Isus je objavio da je pakao ostvaren u njima; nikada nije otkrio da se ostvario i u nekom čovjeku. To ne znači da ne postoje ljudi koji su osuđeni na pakao. To jednostavno znači da se ne može tvrditi ni da je osuđenih mnogo niti da ih je malo, kao što se ne može tvrditi niti da nema nikoga tko je osuđen.

Jedina sigurna spoznaja, i jedina koja je stvarno važna za sadašnjost, odnosi se na kontinuitet grijeha i osude, snagom koje onaj tko ne dopusti da bude oslobođen od grijeha postaje vječni pakao.

Kao drugo, važno je shvatiti da nauk o vječnoj osudi ne želi toliko opisati konačnu osudu koliko apsolutnu nužnost suprotstavljanja grijehu i prijanjanja uz Isusovu poruku i osobu. »S jedne strane antropologija jest: navještaj neizmjerne težine grijeha, jedinoga apsolutnoga zla, koje se ne može usporediti s ničim drugim, koje je u korijenu svih drugih (kao da se želi reći: evo do čega vodi grijeh!); očitovanje neumoljive progresivnosti grijeha prepuštenoga samome sebi. Taj grijeh ne stagnira nego rađa uvijek novim i sve težim grijesima (kao da se želi reći: evo koju snagu posjeduje grijeh!). Objava osobne odgovornosti u spasenju (kao da se želi reći: evo koliko je istina da Bog ne spašava čovjeka bez čovjeka!). S druge strane to je kristologija: proglašenje Isusove neophodnosti za život u Duhu i za oslobođenje od grijeha (kao da se želi reći: evo koliko je bitno važno ostati postojano vjeran Gospodinu, u molitvi i u ustrajnom prakticiranju evanđelja!.«⁶

11. PRISTUP KONAČNOME

Apsolutna budućnost koja je u pripremi u povijesti očituje se zaključivanjem vječnoga života, tj. *smrću* pojedinca za pojedinca te smrću čovječanstva za sve ljude.

Smrt označava nepovratno dovršenje temeljnog opredjeljenja za Boga (ili, na žalost, protiv njega).

Ako predstavlja točku dolaska životnog prijanjanja uz Gospodina, postaje dan rođenja, *dies natalis*, ulazak u svijet slave; inače je promašena smrt. To odlučno znače-

⁴ J. L. RUIZ DE LA PEÑA, *L'altra dimensione. Escatologia cristiana*, Borla, Roma 1981, str. 221.

⁵ H. KÜNG, *Vita eterna*, Mondadori, Milano 1983, str. 269.

⁶ G. GOZZELINO, *L'inferno eterno, dramma della libertà fallita*, u: »Credere oggi« 8(1988)45, 66-78, ovdje str. 71-72.

nje shvaća samo vjera: po sebi, ono što se vidi od smrti – odvajanje tijela od duše što se očituje postojanjem mrtvaca – kazuje samo prestanak, bolno odvajanje, rastanak, izazivajući neizbježnu reakciju patnje.

Istinska smrt je dakle ona koja se shvaća i živi u svjetlu Kristove smrti, ne kao fatalistički događaj koji valja pasivno podnositi, nego kao osobni događaj koji valja aktivno pripremiti svakodnevnim slobodnim predanjem samoga sebe Bogu.

12. PARADOKS PROVIZORNOGA U DEFINITIVNOM

Čistilište i međustanje smještaju se u konačnici u razdoblje s onu stranu smrti, ali na paradoksalan su način stvarnosti koje će u konačnici prestati.

Trajanje *čistilišta* nije podložno vremenu pa prema tome izmiče svakom pokušaju količinskog označavanja. Ono ipak uključuje razine očišćenja koje su proporcionalne potrebi svakoga pojedinca. Čistilište s jedne strane valja shvatiti kao stanje spasenja, prema tome kao stanje neizmjerne radosti, koja se pridružuje kazni izvedenoj iz ostataka zla koje valja odstraniti te se podržava zajedništvom svetih ostvarenim u blagoslovljenoj praksi skrbi za pokojne.

S druge strane, nalazi precizan zemaljski primjer u crkvenoj pokorničkoj praksi, u iskustvima mistika o razapinjanju, koja su mnogo probitačnija od prekozemaljskog očišćenja jer su uzrok ne samo oslobođenja nego i rasta i zasluga.

Sa svoje strane, *međustanje* predstavlja – kao što pokazuje činjenica da za svakoga

započinje njegovom smrću, a za sve se završava završetkom povijesti – nužnu posljedicu ovisnosti radanja onostranosti od ovostranosti.

Logika toga stanja oslanja se na odnos pojedinca prema zajednici: budući da čovjek ne uspijeva biti ja u potpunosti bez drugih, svaki pokojni, iako je u slavi, ostaje aktivno u iščekivanju upotpunjenja čovječanstva.

To je stanje označeno i nedostatkom vlastite materijalnosti: s izuzetkom – kao potvrda da je u njima *eshaton* već rekao posljednju riječ – Isusa i Marije, koji su proslavljeni (Isus izvorno, a Marija posljedno) ne samo u duši nego i u tijelu.

13. KRALJEVSTVO BOŽJE I BOLJI SVIJET

Iako se razlikuje od relativne budućnosti, apsolutna budućnost napreduje u jedinstvu s relativnom. Ako napredovanje kraljevstva Božjega nije istovjetno s promicanjem elemenata zemaljskoga grada, ono ipak nije ni neovisno o njemu.

Zbog toga što nije istovjetno, vjera se može razvijati i uroditi vječnim životom u bilo kojoj društveno-političkoj situaciji, a programi oslobođenja i razvoja koji su svojstveni tom području nadahnjuju se na vjeri iako se ne mogu iz nje izvesti. Nezaobilaznost obvezuje vjeru da postane razlog podupiranja zemaljskih vrednota i kritičko pospješenje (eshatološka rezerva) onoga što se ostvaruje u njihovu korist.

Ako eshatologija nije ponašanje određeno nekim stavom, ona ga ipak prati.

Bibliografija:

- BIFFI G., *Linee di escatologia cristiana*, Jaca Book, Milano 1984.
- BORDONI M. – N. CIOLA, *Gesù nostra speranza. Saggio di escatologia*, Ed. Dehoniane, Bologna 1988.
- FEINER J. – M. LOHRER (ur.), *Mysterium Salutis*, sv. 11, Queriniana, Brescia 1978.
- GRESHAKE G., *Breve trattato sui novissimi*, Queriniana, Brescia 1977.
- MARTELET G., *L'al di là ritrovato. Cristologia dei fini ultimi*, Queriniana, Brescia 1977.
- MOIOLI G., *L'escatologico cristiano. Proposta sistematica*, Fac. Teol. Italia Sett., Milano 1979.
- MOLTMANN J., *Teologia della speranza*, Queriniana, Brescia 1970.
- RATZINGER J., *Escatologia: morte e vita eterna*, Cittadella Ed., Assisi 1979.
- RUIZ DE LA PEÑA J. L., *L'altra dimensione. Escatologia cristiana*, Borla, Roma 1981.
- Usporedi i djela pristupačnija širem čitateljstvu:
- BOFF L., *Vita oltre la morte*, Cittadella Ed., Assisi 1974.
- CASALE U., *E dopo? Riflessione sul futuro dell'uomo*, Marietti, Torino 1982.
- CROCE V., *Quando Dio sarà tutto in tutti. Escatologia*, Piemme, Casale Monf. 1987.